

Gönderim Tarihi: 20.09.2017

Kabul Tarihi: 21.10.2017

**ALPASLAN CEYLAN, DOĞU ANADOLU ARAŞTIRMALARI (ERZURUM,
ERZİNCAN, KARS, İĞDIR 1998-2008), GÜNEŞ VAKFI YAYINLARI,
ERZURUM, 2008.**

Mustafa KARAGEÇİ
Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü
mkarageci@hotmail.com
Çalışmanın Türü: Kitap Tanıtım

Doğu Anadolu Bölgesinin sert iklim şartlarının yansıması zor ve engebeli coğrafyasında yapılmış olan bu bilimsel çalışma, bölgenin eski çağ tarihini ve arkeolojisinin eksik kalan kısmını tamamlayarak bölge hakkında önemli bilgiler içermektedir. Doğu Anadolu Araştırmaları adıyla yayımlanan kitap, 1998 yılında Erzincan ilinde başlayan ve sonraki yıllarda Erzurum, Kars ve Iğdır illerinde de devam eden yüzey araştırmalarında tespit edilen höyük, yerleşme, kale, su yapıları, mezarlar ve kaya resimlerini bilimsel bir şekilde değerlendirerek bölge tarihi için önemli bir kaynak eseri olarak karşımıza çıkmaktadır.

1998-2008 yılları arasında kapsayan eser, bu yıllar arasında yapılmış olan yüzey araştırmalarını sistematik olarak yıllara göre ayırarak tespit edilen merkezlerin dönemsel özelliklerini ve bu merkezlerin bölge tarihi için önemleri değerlendirilmektedir.

Eserin ilk bölümünde Doğu Anadolu Bölgesinin coğrafi durumu ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu kısımda bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri, dağları, nehir, akarsu ve gölleri, iklim ve bitki örtüsü hakkında bilgiler verildikten sonra bölgede var olan madencilik faaliyetleri hakkında da açıklamalar yapılmış ve böylece okuyucunun bölge coğrafyası hakkında bilgi edinilmesi amaçlanmıştır.

Eserin birinci bölümü ve sonraki bölümlerinde, Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illerinde yapılmış olan yüzey araştırması çalışmaları yıllara göre ayrılarak bu yıllarda tespit edilen merkezlerin dönemsel özellikleri verilmektedir.

İlk çalışma yılı olan 1998 yılında Erzincan ili Merkez ilçe ve Çayırılı ilçesinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışma yılında 7 arkeolojik merkezin tespiti yapılmıştır. Tespiti yapılan merkezlerden 3'ü

kale, 4'ü ise höyüktür. Tespit edilen kalelerin dönemsel olarak Demir çağında inşa edildikleri ve daha sonraki dönemlerde de kullanıldıklarını söyleyebiliriz. Kalelerin, üzerinde buldukları ana kayaya uygun olarak inşa edildikleri ve içlerinde kaya basamakları ile su tünellerinin varlığı dikkat çekicidir. Tespit edilen höyüklerin ise İlk Tunç Çağın'ından itibaren yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

1999 ve 2000 yıllarındaki yüzey araştırmaları çalışmaları Erzincan ve Erzurum illerinde yapılmıştır. 1999 yılında 12, 2000 yılında 18 olmak üzere toplamda 30 arkeolojik merkez tespit edilerek bilim dünyasına tanıtılmıştır. Tespit edilen merkezler kale ve höyük olup, bu merkezlerin İlk Tunç Çağında yerleşim gördüğü ve daha sonraki dönemlerde de bölgeye yerleşen topluluklar tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu merkezler içerisinde özellikle Erzurum ili sınırlarında tespiti yapılan Karaz ve Cinis höyüklerinin Karaz Kültürü'nün önemli bir merkezi olduğu ve bölge arkeolojisi açısından önem taşıdığı vurgulanmaktadır.

2001 yılı çalışmalarına, daha önceki yıllarda Erzincan ve Erzurum illerinde yapılan yüzey araştırmalarına Kars ili de dâhil edilerek çalışmanın alanı genişletilmiştir. 2001 yılında üç ilde yapılan çalışmalarda toplamda 34 arkeolojik merkezin çalışmaları yapılmıştır. Bu merkezlerden 11'i Erzincan ilinde, 15'i Erzurum ve geri kalan 8'i ise Kars ilinde tespit edilmiştir. Erzincan ilinde tespit edilen yerleşmelerin çoğunluğu kale ve savunma yapılarıdır. Bununla birlikte kale yapılarında tespit edilen keramik verileri Ortaçağ'a tarihlendirilmiştir. Saztepe yerleşmesinin ise Altıntepe'ye olan uzaklığı ve yerleşmenin keramik verisi birlikte değerlendirilerek bu yerleşmenin önemli bir Urartu merkezi olduğu belirtilmiştir. Erzurum ilinde tespit edilen merkezler höyük, kale ve kaya odalarıdır. Höyüklerin ortak özelliklerinin İlk Tunç Çağı (Karaz) kültürünün yerleşim alanları olduğunu söyleyebiliriz. Kalelerin büyük bir çoğunluğu Demirçay yerleşmesidir. Ayrıca Pasinler, Umudum ve Avnik gibi kalelerin Urartu devletinin önemli bir merkezi olduğunu görmekteyiz. Kalelerin yanında tespit edilen Marifet kaya mezarının Urartu dönemine ait önemli bir merkez olması bölgedeki Urartu yayılımını göstermesi bakımından önemli olduğu görülmektedir. Kars ilinde tespit edilen merkezleri kaleler ile obsidiyen yatağı oluşturmaktadır. Kalelerin çoğunluğu Urartu merkezi olmakla birlikte Yoğunhasan (Karapınar) kalesi bu kalelerden farklı özellik göstermektedir. Kale tarihi yolların kesişme noktasında yer almaktadır. Kale, Orta Tunç Çağında inşa edilmiş ancak asıl önemini Urartu döneminde kazanmıştır. Eserde Yoğunhasan kalesinin özellikle Urartu'nun kuzey seferlerinde yönetim merkezi olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Kalenin alt tarafında bulunan

kaya mezarı ile güneybatısında yer alan ve Urartu Kralı Menua tarafından yaptırıldığı belirtilen su göleti kalenin önemini arttırmaktadır.

2002 yılı çalışmalarına Erzincan, Erzurum ve Kars illerine Iğdır ili de dâhil edilerek araştırma alanı daha da genişletilmiştir. Dört ilde yapılan yüzey araştırmalarında Erzincan ilinde 3, Erzurum ilinde 24, Kars ilinde 6 ve Iğdır ilinde 11 olmak üzere toplamda 44 merkezin bilimsel araştırması yapılmıştır. Erzincan ilinde tespiti yapılan 3 merkezin türü höyük olup bu merkezlerden Doblaktepe höyüğü diğer iki höyükten farklı özellikler göstermektedir. Yukarı Kartallı ve Aşağı Kartallı olarak tespiti yapılan höyükler Erzincan İli Çayırılı ilçesinde, Doblaktepe olarak tespiti yapılan höyük ise Erzincan ili Refahiye ilçesinde yer almaktadır. Doblaktepe'nin hem diğer iki höyükten rakım olarak daha yüksekte yer alması hem de Karaz türü keramik verisinin elde edilmesi höyüğün önemini arttırmaktadır. Erzurum ilinde tespiti yapılan merkezlerin kale, höyük ve obsidiyen merkezi olmak üzere farklı türde yapıların olduğu görülmektedir. Höyükler, genel olarak İlk Tunç Çağı'nda yerleşim görmüş olmakla birlikte bazı höyükler Demir ve Ortaçağ dönemlerinde de yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Tespiti yapılan kaleler ise Demir ve Ortaçağ kalesi niteliğindedir. Obsidiyen yataklarının ise halen günümüzde de kullanılan önemli bir merkez olduğu belirtilmektedir. Kars ilinde tespiti yapılan merkezlerin türlerine göre dağılımı ise kale ve höyüktür. Kale ve höyüklerin genel olarak Demir ve Ortaçağ dönemlerinde yerleşim yeri olarak kullanıldıkları belirtilmektedir. Iğdır ilinde kale, höyük ve kaya mezarı türünde yapıların tespiti yapılarak bu merkezler dönemsel olarak belirtilmiştir. Kaleler Kars ilindeki kaleler ile aynı dönemsel özellikler göstermektedir. Höyükler İlk Tunç Çağı, Demir ve Ortaçağ dönemlerinde yerleşim görmüştür. Tespiti yapılan kaya mezarı ise Urartu dönemine tarihlendirilerek mezarın alt kısımlarında Erken Demir çağı mezarlarının varlığı da belirtilmektedir.

2003 yılı çalışmaları, Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illerinde sürdürülmüş ve bu çalışma yılında toplamda 28 arkeolojik merkezin bilimsel çalışmaları yapılmıştır. Erzincan ili Kemah ilçesinde sürdürülen çalışmalarda 5 kale, 1 su göleti ve 1 yerleşimin tespiti yapılmıştır. Kaleler genel olarak Demir çağı mimari özelliği göstermekle birlikte, kalelerin Ortaçağ döneminde de kullanıldıklarını söyleyebiliriz. Ayrıca bu kalelerin ortasında bir su göletinin tespiti yapılmış ve bu göletin Urartu döneminden günümüze kadar geldiği vurgulanmıştır. Erzurum ilindeki çalışmalar Narman ve Hınıs ilçelerinde sürdürülmüş ve bu ilçelerde toplamda 6 adet merkezin tespiti yapılmıştır. Narman ilçesinde 1 kale bilimsel olarak çalışılmış ve kalenin Narman-Erzurum karayolunu kontrol altında tutmak için yapıldığı önerilerek

stratejik önemi vurgulanmıştır. Hınıs ilçesinde 4 kale ve 1 yerleşmenin tespiti yapılmıştır. Kalelerin genel olarak Demirçağ mimari özelliği göstermekte olduğu, buldukları ana kayanın yapısına göre kuzey-güney ve doğu-batı uzantılı inşa edilen kalelerin giriş kapıları ortalama 2 m. genişliğindedir. Kars ilindeki çalışmalar Merkez, Arpaçay ve Selim ilçelerinde yürütülmüş olup toplamda 9 merkezin bilimsel çalışmaları yapılmıştır. Merkez ilçede 2 kale ve 1 yerleşme tespit edilmiştir. Kaleler stratejik açıdan önemli bir konumda olup etraflarındaki tarım alanları ve yolları kontrol etmek amacıyla yapılmışlardır. Ayrıca hem yapım teknikleri hem de kalelerde elde edilen keramik verisi değerlendirildiğinde kalelerin Demirçağ kalesi olduğu belirtilmektedir. Çalışılan bir diğer merkez olan Danamayalı yerleşmesinde ise daha önce tespit edilen merkezlerden farklı olarak bu yerleşmede Geç Kalkolitik dönem keramik verisinin olması bu yerleşmenin önemini arttırmaktadır. Arpaçay ilçesinde 1 kale ve 1 yerleşmenin çalışmaları yapılmıştır. Kale ve yerleşmede İlk Tunç Çağı ve Demirçağ'ı keramik verisine ulaşılmıştır. Kalenin doğu-batı doğrultulu uzandığı, Arpaçay Ovasına hâkim bir konumda olup stratejik açıdan önemli bir kale olduğu üzerinde durulmuştur. Yerleşmenin ise bu kalenin karşı tarafında yer aldığı vurgulanarak kaleyle bağlantısı olduğu düşünülmüştür. Iğdır ilindeki çalışmalar, merkez Melekli beldesi, Tuzluca ve Karakoyunlu ilçelerinde yapılmıştır. Melekli beldesinde 1 kale ve 1 yerleşmenin tespiti yapılmıştır. Kale ve yerleşme dönem olarak Erken Demirçağ'a tarihlendirilmiştir. Bununla birlikte yerleşmenin etrafında mezarlık alanlarının varlığı belirtilerek bu yerleşmenin etrafındaki diğer yerleşimlerle bağlantısı vurgulanmıştır. Tuzluca ilçesinde 2 kale ve 1 yerleşmenin tespiti yapılmıştır. Kalelerin İlk Tunç Çağı ve Erken Demirçağ'ı yapısal özellikleri taşıdığı yerleşmenin ise daha geç mimari yapı özelliği taşıdığı belirtilmiştir. Karakoyunlu ilçesinde höyük tespit edilerek bu höyüğün günümüzde aşırı derecede tahrip olduğundan bahsedilmiştir.

2004 yılı çalışmaları Erzurum, Kars ve Iğdır illerinde sürdürülmüş olup toplamda 27 merkezin tespiti ve bilimsel çalışmaları yapılmıştır. Erzurum ilindeki çalışmalar merkez ilçe ile Oltu ilçesinde sürdürülmüştür. Merkez ilçede 1 kalenin çalışması yapılmış ve bu kalenin, Erzurum Ovası'na hâkim bir konumda, Erzurum'a güneybatıdan gelen doğal yolları tutan son savunma noktası olduğu belirtilerek stratejik önemi vurgulanmıştır. Ayrıca kalenin İlk Tunç Çağın'da yapılıp daha sonraki dönemlerde de kullanıldığı belirtilmektedir. Oltu ilçesinde 7 kale, 1 koç, koyun ve at mezar taşı ile 1 dikilitaş bilim dünyasına kazandırılmıştır. Kalelerin genel olarak Ortaçağ mimari özelliğini gösterdiğini, inşa edildikleri bölgeye hâkim konumda oldukları ve sur duvarlarının günümüzde halen ayakta olduğu belirtilmiştir.

Koç mezar taşlarının Anadolu'ya gelen bütün Türk boylarının kullandıklarını, bölgedeki koç ve koyun mezar taşlarının Kıpçak Türklerine ait oldukları üzerinde durulmuştur. Kars ilindeki çalışmalar Arpaçay ve Kağızman ilçelerinde yapılmıştır. Arpaçay ilçesinde 1 kale ve 5 yerleşme tespit edilmiştir. Tespit edilen kale Ortaçağ mimari özelliği göstermektedir. Yerleşmeler genel olarak 1700 m.'nin üzerinde bir rakıma sahip olup İlk Tunç Çağı kültür izlerini taşımaktadır. Kağızman ilçesinde 3 kale ve 1 kaya resimlerinin yer aldığı pano tespit edilmiştir. Kağızman'da tespit edilen kaleler, Arpaçay'daki kalelerden daha yüksekte ve ortalama 1900 m.'nin üzerinde bir rakıma sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca buradaki kaleler dönemselsel olarak daha erken döneme tarihlendirilmiştir. Bir diğer merkez olan Geyiklitepe kaya panoları, bölge tarihi için önem taşımaktadır. Bu panoda, dağ keçisi, ceylan, geyik, at ve tuzak sahnelerinin çizildiği ve Türk tarihi açısından önemli olan runik harflerin de bu panoda yer aldığı belirtilmiştir. Yapılan değerlendirme kısmında bu panoların Anadolu'ya ilk gelen Türk boylarından yapıldığı ve Anadolu'da erken dönem Türk izlerine ait önemli bir veri kaynağı olduğu üzerinde durulmuştur. Iğdır ilindeki çalışmalar merkez ilçede sürdürülmüştür. Yapılan çalışmalarda 3 kale, 2 kaya mezarı ve 2 yerleşmenin tespiti yapılmıştır. Kalelerin genel olarak Erken Demir Çağı ve Ortaçağ mimari özelliği gösterdiği, sur duvarlarının kuru duvar tekniğiyle yapıldığı ve inşa edildikleri bölgeye hâkim bir konumda olduğu belirtilmiştir. Kaya mezarlarının bir ve iki odalı olduğu, duvarlarında nişlerin yer aldığı gibi mimari özellikleri sıralandıktan sonra değerlendirme kısmında bu mezarların Urartu dönemine ait olabileceği düşünülmüştür.

2005 yılı çalışmaları Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illerinde gerçekleştirilmiştir. Erzincan ilindeki çalışmalar Tercan ilçesinde sürdürülmüştür. Tercan'da 4 kale ile 2 yerleşmenin tespiti yapılmıştır. Kalelerin genel olarak 1700 m.'nin üzerinde bir rakımda inşa edildikleri, sur duvarlarının kuru duvar tekniğiyle yapıldığı ve kalelerde İlk Tunç Çağı ile Demir Çağı'na tarihlendirilen keramik verisinin elde edildiği belirtilmektedir. Tespiti yapılan yerleşmeler ortalama 1500 m. rakımda yer almaktadır. Yerleşmelerin etrafındaki mezarlık alanlarının varlığı belirtilerek bu yerleşmeler dönemselsel olarak günümüze yakın tarihe tarihlendirilmiştir. Erzurum ilindeki çalışmalar Tortum, İspir ve Karaçoban ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Tortum ve İspir ilçelerinde 8 kalenin tespiti yapılmış ve kalelerin yapım teknikleri, konumları ve dönemselsel özellikleri verilerek bu kalelerde bulunan keramik verileri değerlendirilmiştir. Karaçoban ilçesinde tespiti yapılan 1 kalenin, coğrafi konumu ve mimari özellikleri verildikten sonra bu kalenin Demir Çağı'nda inşa edildiği ve daha sonraki dönemlerde de kullanıldığından bahsedilmiştir. Kars ilindeki çalışmalar merkez ilçe ile

Kağızman ilçesinde sürdürülmüştür. Merkez ilçede 1 kaya panosunun tespiti yapılmıştır. Panoda, geyik, at, dağ keçisi, süvari ve köpek resimlerinin bulunduğu söz edilmiştir. Panoya çizilen bu figürlerin çizim teknikleri üzerinde durulduktan sonra Kağızman Geyiklitepe 'de tespiti yapılan kaya panolarıyla, bu panoların benzerlik gösterdiği üzerinde durulmuştur. Kağızman ilçesinde sürdürülen çalışmalarda 1 kale, 2 yerleşme ve 1 su göletinin bilimsel çalışması yapılmıştır. Kale ve yerleşmeler, 1900 m.nin üzerinde bir rakımda yer almaktadır. Kalenin coğrafi konumu, yapım tekniği ve günümüzdeki durumu ayrıntılı olarak belirtilmiş olup değerlendirme kısmında kalenin önemli bir Demirçağ'ı merkezi olduğu söylenmiştir. Yerleşmelerin ise elde edilen keramik verisine göre dönemsel özellikleri tespit edilerek bu yerleşmelerin İlk Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşim gördüğü belirtilmiştir. Iğdır ilindeki çalışmalar Merkez ilçe ile Tuzluca ilçesinde yapılmıştır. Merkez ilçede 2 kale, bu kalelerle bağlantılı olan 3 yerleşme yeri ve 1 kaya odası belirlenmiştir. Kaleler coğrafi konum olarak değerlendirilmiş ve çevrelerindeki diğer yerleşmeler belirtilerek kalelerin stratejik konumları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışması yapılan yerleşmelerin ise etraflarındaki kalelere olan yakınlıkları, mimari özellikleri değerlendirilmiştir. Kaya odasının mimari özellikleri ve mimari çizimleri yapılmış olup günümüzde bu kaya odasının tahribata uğradığı hakkında bilgiler verilmektedir. Tuzluca ilçesinde 2 yerleşmenin çalışması yapılmıştır. Bu yerleşmeler tuz yatağı olarak kullanılan işletmenin içerisinde yer alması nedeniyle aşırı derecede tahribata uğradığı belirtilmiş ve dönemsel olarak Ortaçağ'a tarihlendirilmiştir.

2006 yılı çalışmaları Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illerinde devam ettirilmiştir. Erzincan ilindeki çalışmalar Tercan ilçesinde sürdürülmüştür. İlçede 3 kalenin tespiti yapılmıştır. Kaleler genel olarak 1600 m. rakımda inşa edilmişlerdir. Tespiti yapılan kalelerin birbirinden farklı özellikler gösterdiğini söyleyebiliriz. Müftüoğlu Köyü'nde bulunan kalenin üzerinde bulunduğu ana kayanın düzleştirilerek oluşturulduğu, düzeltilen alanda derinliği 8-10 cm. arasında değişen sunak çukurlarının andıran oyukların yer aldığı belirtilmektedir. Ayrıca kalenin yapım teknikleri değerlendirilerek daha önceki yıllarda Çayırılı İlçesinde tespit edilen Sırataşlar Kalesi ile olan benzerlikleri vurgulanmıştır. Diğer 2 kale gibi bu kalenin de Demir Çağı'nda inşa edilip daha sonraki dönemlerde de kullanıldığını söyleyebiliriz. Erzurum ilindeki çalışmalar, Merkez ilçe, Şenkaya, Oltu, Horasan ve Köprüköy ilçelerinde sürdürülmüştür. Bu ilçelerde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda 6 kale ve 6 yerleşme olmak üzere toplamda 12 merkezin tespiti yapılarak bilimsel çalışması yapılmıştır. Kaleler genel olarak 1700 m. rakımda yer almaktadır. Tespiti yapılan

kalelerin coğrafi konumları, mimari özellikleri ve inşa edildikleri dönemler belirtildikten sonra, stratejik konumları hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Kars ilindeki çalışmalar, Kağızman ilçesinde yapılmış ve 2 kale ile 1 kaya panosunun tespiti yapılmıştır. Kalelerin deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 2000 m.nin üzerinde ve kaleler mimari yapı olarak İlk Tunç Çağı ve Ortaçağ özelliği göstermektedir. Tespiti yapılan kaya panosunda, diğer yıllarda bölgede çalışması yapılan kaya panolarıyla, aynı figürlerin yer aldığını ve sadece kabartma olarak yapılmış iki dağ keçisinin farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Iğdır ilindeki çalışmalar, Karakoyunlu ve Tuzluca ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışılan iki ilçede toplamda 7 kalenin tespiti yapılmıştır. Kaleler genel olarak, buldukları alana sahip konumda sarp kayalıklara inşa edilmişlerdir. Yine kalelerin etraflarında eski dönemlere tarihlendirilen yerleşim yerlerinin varlığından yola çıkılarak bu kalelerin bölgeye hâkim olunan kavimler tarafından üs olarak kullanıldıkları görüşü ileri sürülmüştür.

Eserin son bölümü olan 2007 yılı çalışmaları, Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illerinde gerçekleştirilmiştir. Bu illerde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda toplamda 28 merkezin bilimsel çalışmaları yapılmıştır. Erzincan ili, Tercan ilçesinde yapılan çalışmalarda kale ve yerleşmeler tespit edilmiştir. Kale ve yerleşmeler, 1600 m.nin üzerinde yer almaktadır. Kale ve yerleşmelerin keramik verileri genel olarak İlk Tunç Çağı ve Demirçığ ağırlıklı olmasına rağmen, Harabetepe Kalesi'nde farklı olarak Geç Kalkolitik Çağ keramik verisinin de elde edilmesi bölge tarihi için önem arz etmektedir. Erzurum ili çalışmaları Narman ilçesinde yürütülmüştür. Genel olarak 2000 m.nin üzerinde bir konumda olan kaleler, mimari yapı olarak Ortaçağ özelliği göstermekle birlikte kalelerin sur duvarlarının birçoğu günümüzde halen ayaktaadır. Kars ili çalışmaları 2006 yılı çalışmalarının devamı olarak tekrardan Kağızman ilçesinde yapılmıştır. Kale ve kaya panolarının tespiti yapılan ilçede yoğun bir şekilde arkeolojik merkezin varlığı ilçe tarihinin eskiçığlara kadar uzandığının kanıtı olarak gösterilebilir. Tespiti yapılan kalelerin rakımı 2000 m.nin üzerinde olup genel olarak Erken Demir ve Orta Demirçığ mimari özelliği göstermektedir. Ayrıca bir önceki yıllara ek olarak yeni kaya panolarının tespiti ve bilimsel çalışması yapılmıştır. Iğdır ili çalışmaları Tuzluca ilçesinde yapılarak, 4 kalenin bilimsel çalışması yapılmıştır. Kalelerin ortak özelliği olarak, Demirçığ'ı kalesi olduklarını ve su kaynaklarına yakın bir konumda buldukları ovaya hâkim bir şekilde inşa edildiklerini söyleyebiliriz.

Eserin ekler bölümünde, Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illerinde yer alan kültür varlıklarından seçilmiş fotoğraflara yer verilerek bölge

tarihinin kronolojisinin tamamlanması sağlanmıştır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; 1998-2008 yılları arasında yapılmış olan yüzey araştırmalarını konu edinen eser, araştırma yapılan bölgelerde Paleolitik Çağda başlayan yerleşimlerin, Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren yaygın bir şekilde devam ettiğini ve İlk Tunç Çağında önemli bir kültür olan Karaz Kültürü'nün bölgeye egemen olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bölgede tespiti yapılan merkezlerin dönemsel özelliklerine bakıldığında Erken Demir Çağı'nda bölgede yerel beyliklerin, Orta Demir Çağı'nda ise tamamen Urartu Krallığı'nın egemenliğinin varlığı görülmektedir. Bölgedeki bu egemenlik bir zaman vassal olan Diauehi Krallığı'nın aracılığı ile yapılırken daha sonra bu vassal krallıkların Urartu Krallığı'na bağlanmak suretiyle devam ettirildiği anlaşılmaktadır. İlk Tunç Çağı'ndan günümüze kadar yerleşimlerin kesintisiz olarak devam ettiği bölgede çok sayıda kale, höyük, düz yerleşme, kaya mezarı, kaya resimleri, kurgan vs. arkeolojik merkezlerin yanı sıra yine çok sayıda han, hamam, köprü, camii, mezar taşları, çeşmeler vs. gibi kültür varlıkları da bulunmaktadır. Yapılmış olan bu eserle, geçmiş kültürlerin bırakmış oldukları kültürel miras incelenerek gelecek kuşaklara aktarılmaya çalışılmıştır. 1998-2008 yılları arasında on yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu araştırmalarda toplamda 50784 km²lik bir alanda 300.000 km yol kat edilerek 253 sit ve 100'ün üzerinde anıt tespit edilerek bilimsel çalışmaları yapılmıştır. Yine bu çalışmalar sırasında 325.783 fotoğraf, 5800 dia ve 800 GB videonun çekilerek bölge tarihi açısından önemli bir arşivin yapıldığını ve bu arşivin de çok sayıda bilimsel çalışmaya temel oluşturduğunu söyleyebiliriz. Elde edilen verilerden 11 yüksek lisans, 4 doktora, 5 kitap, 63 makale, 35 sempozyum ve 102 konferans gerçekleştirilmiştir.